

TELEÜT DİLİNİN SOSYOLİNGÜİSTİK ÖZELLİKLERİ HAKKINDA ALAN ARAŞTIRMASI 2013-2014

D. M. TOKMAŞEV*

N. L. FEDOTOVA**

Çev. Cuma BOLAT***

Dil Araştırmaları, Güz 2017/21: 211-220

Kaybolmakta olan Teleüt dilinin (sınıflandırmalarda Altay dilinin Teleüt diyalekti sayılır) dokümantasyon ve incelemesi için 2013 yılında bir proje başlatıldı. Bu dili konuşanların büyük bir bölümü günümüzde Kemerovo ilinin Belovo ve Novokuznetsk bölgelerinde (Bekovo, Çeluhoevo ve Verhovskaya köylerinde, Şanda ve Teleuti kasabalarında, Novokuznetsk şehrinde vb.) yaşamaktadır. Proje, Tomsk Politeknik Ulusal Araştırma Üniversitesi tarafından Doç. Dr. A. Yu. Filçenko başkanlığında, “Kaybolmakta Olan Teleüt Dilinin Dokümantasyonu ve İncelenmesi, Sibirya’nın güney-batı bölgesi, Kemerovo bölgesi, Rusya” (SG 0277) (<http://www.hrelp.org/grants/projects/index.php?projid=409>) başlığıyla küçük bir hibeyle SOAS ELPD fonunun desteğiyle yürütülmektedir.

Bu projede Novokuznetsk şehrinde, Bekovo, Verhovskaya, Çeluhoevo köylerinde ve Şanda kasabasında yaşayan Teleüt konuşurlarının dili kayda alınmıştır. Araştırmacılar, kayıtların ileride özel programların (ELAN, Fieldworks) yardımıyla biçimbilgisi tahlilini yapmak üzere farklı konuşma türlerinden ve yaş kategorilerinden Teleüt dilinin günümüzdeki durumunun eşzamanlı belgelenmesini amaçlamışlardır. Metinlerin içeriği, tarifler (milli yemek, iplik eğirme, çorap örme, yün işleme tarifleri), folklor metinleri (masal, türkü, deyim, şiir), günlük diyaloglar (hamam sonrası vd), özgeçmiş, köydeki son haberler (deprem vd), anılar (eskiden çocuklar ne oynuyormuş, köy hayatı nasılmış vd) şeklindedir. Araştırma sonunda, Teleütçenin şu anki durumunu yansıtan, bu dilin söz varlığını içeren açıklamalı metin korpusunun/derleminin oluşturulması planlanmaktadır. Kayıtlar, 12’si öğrenci (1998-2003 doğumlu) olmak üzere toplamda 46 kaynak kişiden (1924-2003 doğumlu) yapılmıştır.

Bu çalışmayı önemli kılan etken, nesiller arası iletişimin kesilmesi ve kesintiye uğrayan kuşaklar arası bağlantıyı ele almasıdır. Çağdaş toplumun gelişimi nüfusu az sayıda olan Teleüt etnik grubunun geleneksel hayat tarzını zorlaştırmaktadır ve bu

* D. M. Tokmaşev, “O Sotsiolingvistiçeskih Osobennostyah Teleutskogo Yazıka Po Dannım Polevıh İssledovaniy 2013-2014 godov/O Soçiolingvistiçeskih Osobennostyah Teleutskogo Yazıka Po Dannım Polevıh İssledovaniy 2013-2014 Godov”, Tomsk Dilbilim ve Antropoloji Dergisi/Tomskiy Jurnal Lingvistiçeskih Antropologičeskih İssledovaniy, Tomsk/Rusya, 2014, ss. 35-42

** N. L. Fedotova, “O Sotsiolingvistiçeskih Osobennostyah Teleutskogo Yazıka Po Dannım Polevıh İssledovaniy 2013-2014 godov/O Soçiolingvistiçeskih Osobennostyah Teleutskogo Yazıka Po Dannım Polevıh İssledovaniy 2013-2014 Godov”, Tomsk Dilbilim ve Antropoloji Dergisi/Tomskiy Jurnal Lingvistiçeskih Antropologičeskih İssledovaniy, Tomsk/Rusya, 2014, ss. 35-42

*** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, cuma.bolat@hacettepe.edu.tr.

yüzden Teleütçe konuşur sayısı da azalmaktadır. Ulaşılabilecek Teleütçe kayıt sayısı da çok azdır. Bugün sadece Rusya Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji enstitüsü uzmanlarının hazırladığı *Azınlıktaki Sibiry Halklarının Dillerine Ait Metinlerin Elektronik Korpusunun Geliştirilmesi ve Zenginleştirilmesi* adlı proje erişime açıktır. <http://corpora.iea.ras.ru/corpora>. Bu korpus, 1980’li yıllarda yapılan alan araştırmalarında kaydedilen Teleütçe folklor metinlerini içermektedir. Bu araştırmanın amacı, mevcut olan metin korpusunu çağdaş video ve ses malzemeleri ile geliştirip, tür açısından zenginleştirmektir.

Günümüzde kendine has özellikleri olan küçük toplulukların bölgesel iletişim alan özelliklerinin araştırılması güncel konulardandır. Baçat Teleütlerinin yaşadığı bölgeye yapılan alan araştırmalarında kaydedilen malzemelerin analizi, azınlıkların konuşma özelliklerini ortaya koyacaktır (Babenko, Orlova, 2013: 77).

Araştırmanın yapıldığı alan, Altayca ve diyalektlerinin konuşurlarının yaşadığı yerleşim merkezlerinden izole edilmiş bir alandır. Bugün Kemerovo bölgesinde Teleütlerin bu topraklara yerleşme tarihine bakacak olursak, 16-17. yüzyıllarda Tomsk valileri ile Teleüt prensleri arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmeye başladığını görürüz. Bu ilişkiler sonucunda 1609 yılında Teleüt prensi Abak¹ Rus vatandaşlığını kabul etmiş (Umanskiy, 1980: 10) ve Teleütler bugünkü Kemerovo bölgesinde yerleşim merkezlerini kurmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Rusça konuşan nüfusa çevrelenen Teleüt köyleri oluşmuştur. Yaşlı Teleütler kendilerine Tatar, Telengit demektedirler. Onların çok azı Teleütlerin nereden geldiklerini bilirler. Kendilerinin, muhtemelen Cengiz Han’ın torunları olduklarını söylerler. Bu, ilerideki bilimsel araştırmalar için dikkat çekici bir husustur.

Bugünkü Kemerovo bölgesinin Novokuznetsk, Guryev ve Belovo ilçelerindeki Teleüt yerleşkelerinde hâlâ eski yaşam biçimleri korunur. Bu, mesela, ileri yaşlardaki kadınların günlük hayatta geleneksel elbise, yazma ve üst giysiler giymelerinden açıkça görülür. Hâlâ geleneksel kemerlere, yani “kur”lara ihtiyaç duyulmaktadır, örme tekniği kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Teleütler at beslemeye, at etini geleneksel yemekleri için (tutmaş, pelmender vd.) kullanmaya devam etmektedirler.

2013-2014 yıllarındaki alan çalışmaları Teleüt dilinin tehlike altında olduğunu göstermiştir. Dili yeniden canlandırmak için yapılan bütün çabalara rağmen (Teleüt çocukları için kreş yapıldı, Teleütçe okullarda ders olarak okutulmakta, Çolkoy Tarihi Etnografya müzesi (<http://cholko.ru/index.php?page=3#rus>] açıldı ve Solonı topluluğu² kuruldu) dilin kuşaktan kuşağa aktarılması geri dönüşü olmadan yitirilmektedir.

Teleütçe genelde 1950’lerde doğan ve daha yaşlı erkekler ve kadınlar arasında konuşulmaktadır. 1920-1930’lu kadınlar asıl Teleüt türkülerini iyi bilirler. 1960-1970’li kuşak ana dilini anlıyor, fakat günlük hayatta kullanmıyorlar. Dilin aktif kullanıldığı dilsel faaliyetler arasında hâlâ tekerlemeler, türküler ve *alkış sös* denilen iyi dileklerin ifade edildiği türler kullanılmaktadır. Böyle olmasının nedeni Teleütlerin bir araya geldiklerinde ana dillerinde *alkış sös* ve türküler söylemelerinin şart olmasıdır.

1 Teleüt prensi Abak’la ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Hudyakov 2012: 41-45.

2 Solonı topluluğuyla ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. <http://www.belovorn.ru/section/604.html>.

1998-2003 arasında doğan okul yaşlarındaki çocuklar kendi aralarında hiç Teleütçe konuşmazlar. Fakat Bekovo köyünde Teleütçe, şiir, türkü, senaryolu konuşma, kendini ve ailesini tanıtmaya gibi biçimlerde, yani birtakım kalıplar üzerinden öğretilmektedir.

Halk anlatıları türü neredeyse unutulmaktadır. Halk masallarını sadece birkaç kadın hatırlayabilmiştir. Ulusal Teleüt kahramanı olan Mirat hakkındaki masalı sadece iki kişi anlatmıştır.

Teleütçenin Sibirya'daki Türkçe konuşulan alanın bağımsız bir parçası olma durumu tartışmalara konu olmaktadır. Rusya Halklarının Kırmızı Kitabında bu dil "Teleütlerin dili" olarak tanımlanmıştır (Nasilov, 2002: 177). Baçat-Teleüt dili, Altay-kiji ve Telengitleri kapsayan Güney Altayca diyalektleriyle önemli derecede benzerlik göstermektedir. Ancak Baçat-Telengitleri dilinin (onu Güney Sibirya'nın Uygur-Oğuz dilleriyle yaklaştıran) bir takım sesbilgisi, gramer ve söz varlığı özellikleri, bu dili ayrı bir dil olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Fisakova, 1979: 237).

1869'da Kazan'da Altay misyoner grubunun hazırladığı "Altay Dilinin Grameri" adlı kitap yayınlanmıştır. Böylece Teleütçe Altaycanın ilk yazı dili olan bir diyalekti olmuştur. Altay-kiji diyalekti 1923'ten itibaren Altay edebi dilinin temeli olmuştur (Teleütçe, biçimbilgisi ve söz varlığı açısından genel Altaycadan farklı olduğu için). Kemerovo bölgesinde yaşayan Teleütlerin dili ise yakın zamana kadar yazı dili haline getirilmemiş ve gündelik hayatta kullanılmaya devam edilmiştir. Son yıllarda Baçat Teleütlerinin dili ve halk anlatılarıyla ilgili yapılan yayınlarda harf ve yazım kuralları birliği yoktur, harf ve yazım kuralları yayından yayına değişmektedir.

"Baçat Teleütleri" terimi alloetnonimdir (başkaları tarafından verilen ad), çünkü Baçat Teleütleri kendilerine "*Tadar Kijiler, Tadarlar*" (Tatar kişiler, Tatarlar), nadir olarak da "*Teleñet Kijiler, Teleñetter*" (Telenget-Telengit, Teleütler) ve "*Payat Kijiler, Payattar*" (Baçatlılar, Baçat nehri kıyısında yaşayan kişiler) demektedirler. Rusya İmparatorluğu'nda eski bir adlandırma olan "Tatar" adı, birçok Türk dili konuşan halk için kullanılmaktaydı. Bunlardan Hakaslar, Çulım Türkleri, Şorlar ve Teleütler bu adı öz adlandırma olarak *Tadar kiji* şeklinde korumaktadırlar.

Bu makalede "Teleüt dili" terimi kullanılmıştır. Ulusal edebi Altay dilini oluşturan Güney Altay diyalektleriyle olan genetik bağlarına rağmen Teleütçe, Altayca ile kesişmeyen farklı konuşma alanına, harf ve yazım kurallarında farklılık gösteren yazı sistemine ve etnososyolingüistik bir birliğe sahiptir. Bu durum, tıpkı Hakas ve Çulım Türkçesi dil kümesi gibi (Çulım Türkçesi Türkoloji literatüründe ayrı bir dil olarak görülür) Altayca ve Teleütçeden oluşan dil kümesinin varlığı meselesinin değerlendirilmesini gerekli kılıyor.

Türk dillerinin sınıflandırılması konusu, bu dillerin çok eskilere dayanması ve yayılma alanlarının büyük olması nedeniyle genelde tartışmalara yol açmıştır. Hem coğrafik, hem genetik, hem de tipolojik özelliklere dayanan çoğu sınıflandırmada Teleütçe, tahmin edilebileceği üzere Güney Altayca ile aynı grupta yer alıyor. N. A. Baskakov, Teleütçeyi Güney Altaycanın diğer diyalektleriyle birlikte Türk dillerinin Doğu Hun kolunun Kırgız-Kıpçak grubuna dâhil etmiştir.

A. M. Şçerbak'ın 'ayak'(noga), 'dağ'(gora), 'ağız' (rot), 'oğlan, oğul' (mal'çik, sın) ve 'yanak' (şçeka) kelimelerinin fonetik şeklini ölçüt olarak kullandığı Sibirya

Türk dilleri sınıflandırmasında Altayca, iki diyalekt grubuna ayrılmıştır: Güney (Kıpçak Grubu) ve Kuzey (Karışık Grup) (Şçerbak, 1994). Güney grubu için örnek verilmiş olan *oos* ‘ağız’ ve *daak* ‘yanak’ kelimelerinin telaffuzlarının sesbilgisel açıdan Teleütçedeki *uus* ve *jaak* ile tam olarak örtüşmemesi dikkat çekicidir. Fakat diğer ayırt edici özellikler tamamen örtüşmektedir. Bu nedenle A. M. Şçerbak’ın sınıflandırmasına göre Teleütçeyi Kıpçak grubuna dâhil etmek gerekir. L. Johanson’un sınıflandırmasına göre Teleütçe, Türkçenin Kuzey-Doğu dalının heterojen Güney Sibirya grubu *Altay Turcic*’in içinde bir diyalektir (Johanson, 1998).

Buna karşın, O. A. Mudrak, glottokronolojik kriterlere dayanarak Sibirya Türk dillerini on iki dil ve üç alt grubu bulunan tekdüze oluşum olarak değerlendiriyor. Bu alt grupların üçüncüsünü Kumandu, Çalkandu, Altay, Tubalar ve Kırgız dilleri oluşturmaktadır (Bayır-ool vd, 2013: 5). Teorik olarak bu alt gruba Teleütçenin de dâhil olması gerekiyor. Çünkü Altayca ile Teleütçe arasındaki söz varlığı ayrışmaları, temel söz varlığı ile ilgili değildir, bu dillerin sesbilgisel ve biçimbilgisel özellikleri benzerdir (Tokmaşev, 2008). Düzenli farklılıklardan biri olarak Teleütçedeki 1. çokluk şahıs *-*k/-*k* eki ve Altaycadaki *-s** eki gösterilebilir. Teleütçe: *par-ar-ıķ* ~ Altayca: *bar-ar-ıs* ‘gideriz’; Teleütçe: *kör-ja-ķ* ~ Altayca: *kör-ö-d-is* ‘bakıyoruz’.

Teleütçe, Güney Altay diyalektlerinin asıl kitlelerinden izole edildiği için yoğun bir şekilde Rusçanın etkisinde kalmış ve kalmaya devam etmektedir. Söz varlığı, bilindiği gibi dil sisteminin en değişken boyutudur. Bundan dolayı orta yaştaki ve yaşlı konuşurların dilinde yerli söz varlığı katmanı yok olmaya yüz tutmuştur (her şeyden önce bağlaç ve edatlarda Rusça karşılıklarının kullanılması). N. Z. Gacıyeva’nın belirttiği gibi ‘Türk dili konuşurlarının Ruslar ile sürekli teması sonucu bağlaçlar gelişmiştir (krş. Tatarca).’ Bunun dışında ‘Türkçedeki söz yapımı ve çekim kategorisindeki bütün ödüncler genelde Türkçenin kendi iç kurallarına uyarlanmıştır’ (Gacıyeva, 1997: 33).

Bizim araştırmamız bu tezi doğrulamaktadır, yani Teleütçede Rusçadan alınan kelimeler/ödünclemeler diğer Türk dillerinde olduğu gibi biçimbilgisel şekilde gerçekleştirilmektedir. Bunun dışında, tipik SOV modeli yerine yaygın olarak SVO modeli kullanılmaktadır ki bunu da Rusçanın etkisiyle açıklamak mümkündür. Söz konusu proje çerçevesinde esas olarak Teleüt konuşma dili analiz edilmiştir. Bundan Rusçanın Teleütçe üzerindeki etkisi ile ilgili ön sonuçlar çıkarabiliriz. Ancak, orta yaştaki ve yaşlı konuşurların dilinde Teleütçeden Rusçaya ters etki de mümkündür. Bu da Teleütçe-Rusça iki dillilik konusunda umut verici bir araştırma alanı olarak görülüyor.

Rusçanın Teleütçe üzerindeki etkisinin iki boyutundan söz etmek mümkündür: 1) söz varlığı ödünclemeleri, 2) sözdizimsel etki.

Teleütçenin asıl söz varlığını tipik Türkçe kelimeler ve Sibirya Türk dilleri için normal olan Moğolca ve Mançu-Tunguzca gibi küçük tabakalar oluşturmaktadır (Gacıyeva, 1997). Baçat nehri Teleütleri, 19. yüzyıldan beri Rusça konuşurlarıyla çevrili alanda yaşamaktadırlar. Bu durumun Teleüt dilinin söz varlığını etkilememesi mümkün değildir. Toplanan verilere bakıldığında Rusçadan ilk önce nesnel söz varlığı, yani ev ve eşya adları, mutfak eşyaları, giysi; sosyo-kültürel kelimeler alınmış ve Teleütler tarafından benimsenmiştir.

Bu kelimeler her ne kadar Teleütçe olmasa da Teleütlerin diline yerleşmiştir. Örnek: **binalar ve bunların parçalarının adları:** *şkol* ‘okul’, *agret* ‘çit’, *kantor* ‘ofis idaresi’, *serkva* ‘kilise’, *çulan* ‘ahır’, *stene* ‘duvar’, *lapka* ‘dükkân’, *agarot* ‘bahçe’, *ambar* ‘depo’, *pol* ‘taban’ vd.; **mutfak eşyaları, aletler ve diğer günlük eşya adları:** *skala* ‘oklava’, *grebelka* ‘tarak’, *pilka* ‘çatal’, *loşko* ‘kaşık’, *sastup* ‘kürek’, *napalat* ‘çatı, asma’, *prasle* ‘öreke’, *litopko* ‘tırpan’, *karit* ‘leğen’, *molotok* ‘çekiç’, *çeçke* ‘saman’, *serenke* ‘kibrit’, *peçke* ‘ocak’, *stol* ‘masa’, *tabar* ‘nesne’, *tosko* ‘tahta’ vd.; **yemek ve giyim adları:** *alayı* ‘krep’, *kampet* ‘şeker’, *kalaçik* ‘bir nevi bisküvi’, *pakle* ‘kraker’, *sakar* ‘şeker’, *lampasey* ‘bir nevi şeker’, *teste* ‘hamur’, *tobrok* ‘süzme peynir’, *plaat* ‘şal’, *çuluk* ‘çorap’, *sapok* ‘çizme’, *ştan* ‘pantolon’, *kartus* ‘şapka’, *patinke* ‘ayakkabı’, *şarabar* ‘pantolon’, *kupay(ka)* ‘ceket’, *pima* ‘keçe çizme’ vd.; **at koşum takımı ve ekipman adları:** *kunut* ‘kamçı’, *pojo* ‘dizgin’, *tuğa* ‘yay’, *qomut* ‘boyunduruk’, *padkok* ‘nal’, *şleye* ‘eyeri sabit tutan koşum takımı parçası’ vd.; **bitki ve hayvan adları:** *arış* ‘çavdar’, *kartoko* ‘patates’, *markop* ‘havuç’, *ogurçin* ‘salatalık’, *kabista* ‘lahana’, *kanepke* ‘kenevir’, *tupka* ‘kabak’, *çöblönkö* ‘civciv’, *parbiyke* ‘serçe’, *klaapı* ‘tahtakurusu’, *kızinka* ‘kedi’, *tölnök* ‘buzağı’ vd.

Çok nadir olan ama son derece sabit ödüncler olarak, *kresten* ‘vaftiz et’ (Hristiyan kılığına bürünmek anlamında), *kreske tüş* ‘vaftiz edilmek’ (Hristiyanlığı kabul etmek), *krestü* ‘vaftiz edilmiş’, *nedele* ‘hafta’, *preme* ‘vakit, zaman’, *kalkos* ‘kolhoz’, *korot* ‘şehir’ gibi kelimeler gösterilebilir.

Bunların dışında Rusça-Teleütçe semantik dübletlerin (Rus: Dublet) varlığı kaydedilmiştir, yani Rusça ödünç alınan kelimenin önceden var olan kelimeyi etkisiz bırakması veya onunla aynı zamanda kullanılması. Bu durumu şu dübletlerle örneklendirebiliriz: *kalbak* (var olan) ~ *loşko* ‘kaşık’, *taka* (var olan) ~ *patkok* ‘nal’, *pile* (var olan) ~ *sem* ‘ya ‘aile’, *tura* (var olan) ~ *korot* ‘şehir’, *kendir* (var olan) ~ *kanepke* ‘kenevir’, *maska* (var olan) ~ *molotok* ‘çekiç’, *çaq* (var olan) - *öy* (var olan) ~ *preme* ‘zaman’.

Örnek olarak verdiğimiz en son kelime (~ *preme* ‘zaman’), Teleütçede oldukça genel ve geniş anlamda kullanılmaktadır. Mesela, ‘devir, çağ, zaman’ anlamlarında:

D’akşı³ d’atqandar ol premede, d’e anañ anda ol

premede pir kilogramı aştuñ uçun türmee otırızatan.

‘O zamanlar iyi yaşıyorduk, ama daha sonra

bir kilo buğday için hapse atıyorlardı. (ÇVN)’

Anañ posle etogo uje d’uu öñröp parıp, ol premede

uje agaş üyler polgon.

‘Savaş bittikten sonra, o zamanlar artık ahşaptan

evler vardı. (YaDH)’

A emdi pistiñ premede uje aldılar astappargan polgon.

‘Ve şimdi, günümüzde, hayvanlar azaldı. (TEN)’

Ayrıca, ‘zaman kısmı, zaman bölümü’ anlamlarında kullanılır:

3 “d”, (д) Teleüt alfabesindeki “j” harfinin telaffuz değeridir (Çev.)

*Pu knigadı kışırğa tıñ köp **premya** kerek.*

‘Bu kitabı okumak için çok **zaman** gerek. (TMG)’

Teleütçe olan *çak* ve *öy* kelimeleri sadece ‘çağ, devir ve zaman’ anlamlarında kullanılır:

*D’e, ono ol **çakta**, idti iltam la spasat’ edege kerek.*

‘İşte o **zaman** köpeği kurtarmak gerek. (ŞVE)’

*Ol **çakta** kalkos uje paştık paşka kiji pol parğan,*

i men kerek jok polgom kolkosko.

‘O **zaman** kolhozda başka kişi müdür

olmuştu ve artık bana ihtiyaç yoktu. (YaDH)’

*Ozogıda, d’ebren **öydö** alton tümen teleñet poltur.*

‘Eskiden, çok uzun **zaman** önce Teleütler 60 tümendi. (TMG)’

Yukarıda verilen örnekler, dil tasarrufundan kaynaklanan Teleütçe bir kelimenin yerine semantik alanı daha geniş olan Rusçadan alıntı kelimelerin tercih edildiğini göstermektedir. Konuşurlardan kaydettiğimiz *porsık* ‘porsuk’, *kalaş* ‘ekmek’, *pelmen* ‘manti’, *tuman* ‘sis’ gibi kelimeler muhtemelen Rusçadaki Türkçeden alıntı kelimelerdir ve bunlar Rusçadan ödünçlemelere dâhil edilemez.

Sözü edilen kelimelerin dışında her bireyin diline has pek çok Rusça kelime ve ifade de kaydedilmiştir. Bunların arasında *nasok* ‘çorap’, *blinalar* ‘krep’, *akotnik* ‘avcı’ vd. Mevcut kültürde olmayıp kültürel boşluk yaratan bazı kelimeler genellikle Rusçada olduğu gibi telaffuz edilir, mesela *samolyot*, *maşına*, *pol*, *potolok*; fakat bunların yanı sıra benimsenmiş kelimeler de vardır: *kartoko*, *lapke*, *stene* vd. Alıntı kelimeler alıcı dilin fonetik yapısına göre şekillenir. Teleütçede bu şekillenme şu maddeler altında sıralanabilir:

1) Ötümlülerin ötümsüzleşmesi (*lojka* > *loşko*, *lavka* > *lapke*) ve ötümsüzlerin ötümlüleşmesi (*kison’ka* > *kızınka*, *kapusta* > *kabista*);

2) Telaffuz yerine göre değişimler [v] > [b-p] (fonetik çevresine göre), [h] > [k] (*tovar* > *tabar*, *sahar* > *sakar*);

3) Metatez ve dissimilasyon/benzeşmezlik (*tıkva* > *tubka*, *konfeti* > *kanpet*, *monpasye* > *lampasey*);

4) Söz başında ötümlü ünsüzden kaçınma (*botinki* > *patinke*, *vremya* > *preme*, *vojji* > *pojo*);

5) Dudak ve damak uyumu (*çulok* > *çuluk*, *stena* > *stene*, *testo* > *teste*) ve bu uyumun seyrek de olsa bozulması (*korito* > *karit*, *vorobey* > *parbiyke*, *vafli* > *pakle*);

6) Kelime başında birden fazla ünsüzün bir araya gelmemesi (Teleütçede V, VC, CVC, CV, VCC, CVCC heceleri görülür) (*knut* > *kunut*).

Semantik olarak anlam kayması söz konusudur: *çulan* ‘kiler’ > dam. Çift nesnelere ifade eden isimler bir bütün olarak alınır ve çoğul eki getirilmez: *patinke* ‘bot’, *pima* ‘keçe ayakkabı’, *ştan* ‘pantolon’. Sayı ekleri bazı kelimelerde kullanılmayabilir: *kanpet* ‘şeker’. Diğer alıntılar ise eklemeli dilin kurallarına uyararak sayı ve hal eklerini alırlar: *podkok-tor-dı albadı* ‘nalları almadı’.

Dilde Rusça kelimelerin kullanılışı bir dizi etkenden kaynaklanır. Bu etkenlerin arasında şunlar gösterilebilir: 1) ana dilini bilme seviyesi; 2) iki dilli konuşurların dil kodlarını değiştirebilmeleri; 3) Rusçadan alıntıların uyumu.

Yukarıda belirtildiği gibi Rusça alıntı kelimelerin Teleütçe kelimelerin yerine kullanılması durumu sıkça görülür. Mesela, Teleütçe olan bazı kelimeler birey dili seviyesinde değil tüm dilde pasif söz varlığı kategorisine geçmiş durumdadır: *pile* ‘aile’, *kalbak* ‘kaşık’, *kendir* ‘kenevir’, *tura* ‘şehir’.

Teleütçe kelime hazinesindeki Rusçadan alıntıların bir diğer tabakasını da bağlaç, edat ve ünlemleri kapsayan, tek başına anlamı olmayan kelime türleri oluşturmaktadır. Teleütçe konuşma dilinde bu unsurların normatif kullanım seviyesini tespit etmek zor olmasına rağmen Rusça bağlaçların oldukça çok kullanıldığı gözlemlenmiştir (*tojo*, *potomušto*, *odnaka*, *točna*, *uje*, *i*, *vse*, *a* vd.). Bu durum Rusçanın Teleütçe üzerinde artan etkisini ve Teleütçenin gerilediğini göstermektedir. Bu tarz durumlar özellikle karmaşık cümlelerde görülür. Örnek:

D'e, kaçan ölpaadi, dopustim, ceey açay
karındajıñ, pir be i tak dalee. Tuugandarı
uulıp par d'at tügeze, znakomıyları.

‘Ağabeyin, küçük kardeşin **veya**
herhangi bir kimse öldüğü zaman,
akrabalar, tüm **tanıdıklar** toplanır. (TNP)’
Abajımınan enejimdi men pilbey d’am,
potomu što odıs jeti yılda, küsküde...
kak raskulaçivat et d'at vrode odıs d'eti
d'ılda, i alardı kak...nege apargan, nu,
v Harım ili kuda-to.

‘Dedemi ve ninemi ben bilmiyorum,
çünkü otuz yedi yılının güzünde **sanırım** onları
bir yere **götürdüler**, **Narım’a ya da**
başka bir yere. (TNP)’

Bunun dışında, Rusçanın Teleütçeye etkisi SVO modeli cümlelerin yapılarında ve cümle öğelerinin serbest dizilişinde görülür. Kelimelerin serbest düzen örnekleri:

D'atқан pistiñ d'erde üç Ker-Sağal.

Pay, pay kijiler polgon alar.

‘Bizim topraklarda üç Ker-Sagala yaşardı.

Zengin mi zengin insanlardı. (ŞKK)’

Anañ men kaçan jenilsya, iştegem

men çugun d'oldo, devyatıy kilometrda.

‘Evlendikten sonra demiryolunun

dokuzuncu kilometresinde çalıştım. (TKİ)’

Toçnazın pir de kiji pilbeyd'at. No,
ono aan'da aytd'alar, çto... A men
ezend'am, onolu altaylardañ mojet poloğo.
'Tam olarak hiç kimse bilmiyor. Ama, öyle
diyorlar... Ama benim düşünceme göre şu
Altaylardan olabilir. (ÇVN)
Neni panimat etpegenikte, ol poyımınñ
tiliminay aytpereeten piske.
'Bir şey anlamadığımız zaman, o bize
kendi dilinde söylüyordu. (KAN)'

Ana dilini genellikle seçmeli ders olarak yabancı dil gibi öğrenen çocukların konuşmalarında dil normlarının daha çok bozulduğu söz konusudur. Çocuk konuşmalarında sadece morfolojinin ve sentaksın değil, yeterli konuşma alanları olmadığından fonetiğin de norm dışına çıktığı söylenebilir. Çocuk konuşmalarının deneyimsel fonolojik açıdan incelenmesi de bizim gözlemlerimize göre Rusçanın fonolojik ve hece vurgusu özelliklerinin genç nesil Teleütlerin konuşma dilini etkilediğini doğrulayacaktır. Bu bağlamda, Sibiryaya azınlıklarının dilleri yok olma tehlikesi altındayken Bekovo köyünde okul müfredatına ana dili dersinin girmesi büyük bir başarıdır.

Teleüt çocukları ve gençlerinin ana dillerinde konuşma durumlarını ancak kısa zamanlı parçalar şeklinde kaydedebildik. Bu konuşmalarda Rusça karşılığı olmayan Teleütçe hal eklerinin kısaldığı görülmüştür. Bunun sonucunda şunu ifade edebiliriz: Türk dillerine has olan sözdiziminde tamlama kategorisi Teleüt çocuklarının konuşmalarında eksiz tamlamaya kadar daralmakta, dolayısıyla dil de "fakirleşmiş" olmaktadır. Örnek:

*Meeñ ene Sveta, meeñ aba Petya. Men
d'atd'am Ar Bayatta. Men süüpd'am
oynoorgo voleybol.*

'Benim annem Sveta, benim babam Petya.
Ben Ar Bayatta yaşıyorum. Ben voleybol
oynamayı seviyorum. (ÇA)'

Olması gereken: *Meeñ ene-m Sveta, meeñ aba-m Petya.
Men Ar Bayatta d'atd'am. Men voleybol oynorgo süüpd'am*

Aitlik anlamını taşıyan *par-* fiili Rusçada olduğu gibi öznenen sonra gelir (u menya *yets'*...), hâlbuki gramer kurallarına göre cümlenin sonuna gelmesi gerekir. Örnek:

Meeñ par enem Valentina. Ol iştep d'at administratsiya
'Benim var annem Valentina. O, yönetimde çalışıyor. (BG)'

Olması gereken: *Meeñ enem Valentina par. Ol administratsiyada iştep d'at.
Meeñ ene İrina.*

Ol iştepd'at prodavets.

Meeñ tayneş Saşa.

Ol iştepd'at pekarem.

Meeñ eneş Valya.

Ol iştepd'at jok

‘Benim annem İrina.

O, satıcı olarak çalışıyor.

Benim anneannem Saşa.

O, fırıncı olarak çalışıyor.

Benim babaannem Valya.

O çalışmıyor. (YaK)’

Olması gereken: *Meeñ enem İrina.*

Ol prodavets polıp iştepd'at.

Meeñ taynejim Saşa.

Ol pekar polıp iştepd'at.

Meeñ eneş Valya.

Ol iştebey d'at veya Aan iji d'ok.

Sonuçlar:

1. “Teleüt dili” Kemerovo bölgesinin Belovo rayonunda yaşayan yerli Türk halkının konuştuğu dili belirtmek için kullanılan bir nominal terimdir. Yaygın olan Türk dilleri sınıflandırmalarında bu dil Güney diyalekti olarak geçmektedir. Bununla birlikte onu ayrı bir dil olarak değerlendirmek için de sebepler vardır. Bunun için daha çok saha araştırması ve derlenen malzemenin dil sisteminin her tabakasının analiz edilmesi gerekmektedir.

2. Teleütçe şu anda kelime tabakası açısından Rusçanın büyük etkisi altındadır (isimler nesnelere birlikte alınıyor, daha sonra Teleütçenin kurallarına uygun olarak fonomorfolojik şekilde benimseniyor). Basit cümle yapısı (serbest sözdizimine geçiş) ve bileşik cümle yapısı da etkilenmiştir. Bu açıdan eski kuşak Teleütçe konuşurlarından acilen ve kapsamlı bir malzeme derlenmesi gerekmektedir.

Kaynak Kişi Listesi

(BG) - Baksarina Galina, 1999 doğumlu, Çeluhoevo.

(ÇA) – Çeluhoevo Anjelika, 1999 doğumlu, Bekovo.

(ÇVN) – Çeştanova Valentina Nikolaevna, 1939 doğumlu, Çeluhoevo.

(KAN) - Kargin Aleksey Nikolaeviç, 1940 doğumlu, Bekovo.

(ŞKK) - Şadeeva Klavdiya Konstantinovna, 1933 doğumlu, Çeluhoevo.

(ŞVE) - Şadeeva Valentina Egorovna, 1943 doğumlu, Çeluhoevo.

(TEN) - Tuşmanakova Evdokiya Nikolayevna, 1946 doğumlu, Çeluhoevo.

- (TKİ) - Tokmaşev Kaniy İvanoviç, 1949 doğumlu, Novokuznetsk.
(TMG) - Tokmaşev Mihail Georgieviç, 1941, doğumlu, Novokuznetsk.
(TNP) - Tıdıkov Nikolay Prokopeviç, 1937 doğumlu, Çeluhoevo.
(YaDH) - Yakuçakov Daniil Haritonoviç, 1943 doğumlu, Çeluhoevo.
(YaK) - Yasakov Kirill, 1999 doğumlu, Bekovo.

Kaynakça

- BABENKO İ. İ., ORLOVA O. V. Perspektivi issledovaniya minoritarnih diskursivnih praktik v regionalnoy lingvistike i lingvokulturologii [Bölgesel Dilbilimde ve ilgi alanındaki azınlık söylem pratikleri inceleme umutları]. *Tomsk Dilbilim ve Antropoloji Dergisi*, 2013, no. 1 (1), s. 75–77.
- BASKAKOV N. A. K voprosu o klassifikatsii tyurkskih yazıkov [Türk dillerinin sınıflandırılması üzerine]. *SSSR Bilimler Akademisi Bülteni*. Edebiyat ve Diller, 1952, C. XI, S. 2, s. 121–134.
- BAYIR-OOL A. V., DOBRİNİNA A. A., OZONOVA A. A., TAZRANOVA A. R., TYUNTEŞEVA E. V., FEDİNA N. N., ŞAGDUROVA O. Yu., ŞİROBOKOVA N. N. *Materialı k sravnitelnomu slovaryu glagolnoy leksiki tyurkskih yazıkov Sayano-Altaya* [Sayan-Altay Türk dillerinin sözlü sözlüğünün karşılaştırmalı sözlükleri için malzemeler]. Novosibirsk: Omega Yay., 2013. s. 176.
- FİSAKOVA G. G. İzüçeniye yazıka baçatskih teleutov [Baçat Teleütlerinin dili üzerine çalışmalar]. *Yazıki narodov Sibiri* [Sibiry halklarının dilleri]. Kemerovo, 1979. S. 3. s. 235–239.
- GACIYEVA N. Z. Tyurkskie yazıki [Türk Dilleri]. *Yazıki mira. Tyurkskie yazıki* [Dünya dilleri]. Moskova, 1997. s. 17–34.
- JOHANSON L. The History of Turkic. Lars Johanson & Éva Ágnes Csató (eds). *The Turkic Languages*. L., N.Y., Routledge, 1998. s. 82–83.
- NASİLOV D. M. Teleutov yazık [Teleüt dili]. *Yazıki narodov Rossii: Krasnaya kniga* [Rus halkının dilleri: Kırmızı kitap]. Moskova, Akademia Yay., 2002. s. 177–180.
- ŞÇERBAK A. M. *Vvedenie v sravnitelnoe izüçenie tyurkskih yazıkov* [Türk dillerinin karşılaştırmalı çalışmalarına giriş]. St. Petersburg, Nauka Yay., 1994. s. 192.
- TOKMAŞEV D. M. Zametki po leksike Baçatsko-Teleutskogo yazıka [Baçatça-Teleütçe sözlüğü üzerine notlar]. *Istoriko-kulturnoe vzaimodeystvie narodov Sibiri: Materialı mejdunarodnoy nauchno-prakt. konf.* [Sibiry halkının tarihi-kültürel etkileşimi: Konferans kitabı]. Novokuznetsk: KuzGPA Yay., 2008. s. 147–152.
- UMANSKİY A. P. *Teleuti i russkie v XVII–XVIII vv.* [XVII–XVIII. yüzyıllardaki Teleütler ve Ruslar]. Novosibirsk, Nauka Yay., 1980. s. 296.